Sveti Matej u Prodolu – primjer oslikane ladanjske crkve s početka 15. stoljeća

Željko Bistrović
Ivan Braut
Toni Šaina

Željko Bistrović
Ministarstvo kulture RH
Konzervatorski odjel u Rijeci
zbistrovic@gmail.com

Ivan Braut
Hrvatski restauratorski zavod
Odsjek za istr. i dok. nepokretne baštine
ibraut@h-r-z.hr

Toni Šaina
Hrvatski restauratorski zavod
Odjel za zidno slikarstvo i mozaik
tsaina@h-r-z.hr

Prethodno priopćenje/Preliminary communication
Primljen/Received: 28. 05. 2015.

UDK:
75.052.025.3/.4:726.54](497.5 Prodol)

DOI:
http://dx.doi.org/10.17018/portal.2015.3

SAŽETAK: Konzervatorsko-restauratorski radovi poduzeti od 2005. do 2013. godine na crkvi sv. Mateja u Prodolu potaknuli su revalorizaciju male ladanjske crkve čiju arhitektonsku jednostavnost nadoknađuje bogat zidni oslik s početka 15. stoljeća. Dosadašnje se spoznaje o tom objektu, objavljene tek u putnom izvještaju Branka Fučića prije šezdeset godina, dopunjuju novim zapažanjima i analizama o povijesti građevine, ikonografiji i stilskim karakteristikama zidnog oslika. U radu se donosi i opis konzervatorsko-restauratorskih radova koje je Hrvatski restauratorski zavod izveo na crkvi. Praksa obnavljanja sličnih, oblikovno ili dimenzijama nerijetko skromnih građevina na izoliranim lokacijama zapuštenih zbog nenaseljenosti ili otežanog pristupa, nije česta, što ladanjsku i ruralnu baštinu čini naročito ugroženom. U tom je kontekstu prodolska crkva važan primjer koji svjedoči o iznimno bogatom kulturnom i povijesnom pejzažu Labinštine te dokaz heterogenog likovnog jezika u Istri na početku 15. stoljeća, kad je još bio osjetan utjecaj akvilejskog patrijarha prije političke i umjetničke dominacije Venecije.

KLJUČNE RIJEČI: *crkva sv. Mateja, Prodol, južna Labinština, ladanjska crkva, 15. stoljeće, zidne slike, ikonografija ptica, konzervatorsko-restauratorski radovi*

Istraživanja istarske spomeničke baštine u drugoj polovici 20. stoljeća definirala su opsežan korpus srednjovjekovnih i ranonovovjekih zidnih slika kojima su crkveni ambijenti bili ispunjeni. Radovi,[1] ponajprije Branka Fučića, kao i Franca Stelea, Ive Perčić, a poslije Ivana Matejčića, Ane Deanović, Nikoline Maraković i Enrice Cozzi definirali su stilske karakteristike, ikonografske sadržaje, radioničke opuse te pojedine majstorske ličnosti istarskog zidnog slikarstva, no prije svega valorizirali su često malene i skromne crkve bogatih narativnih ciklusa nerijetko smještene izvan naseljenih mjesta, upisavši ih tako na *kartu istarskih fresaka*.

Prilikom terenskog obilaska Labinskog kotara 1949. godine, Branko Fučić posjećuje crkvu sv. Mateja u Prodolu.[2] Opisuje arhitektonske karakteristike ruiniranog objekta, posebno ističući likovnu kvalitetu zidnih slika što su „zaprljane prašinom i pljesni i oštećene vlagom s prodrtog krova“.[3] Opisuje oslik i dovodi ga u stilsku vezu s talijanskim *trecentom*, datirajući ga na početak 15. stoljeća. Navedeni je opis crkve prva i ujedno posljednja objava u stručnoj literaturi. Fučić poslije proširuje svoje teze u doktorskoj disertaciji iz 1964. godine.[4] Definira mletačke utjecaje i bizantsko-gotički ukus vidljiv na prikazu sv. Ivana Krstitelja te ga, s oslikom u crkvi sv. Antuna u Barbanu, grupira u cikluse nastale oko 1400. godine. K tome predlaže čitanje dijela sačuvanog natpisa, a likove donatora pobliže određuje. Fučićev opis arhitekture i tlocrt crkve poslužio je Andriji Mohorovičiću za studiju

1. Prodol, detalj franciskanskog katastarskog plana s ucrtanom crkvom sv. Mateja, 1820. (Archivio di Stato di Trieste, Catasto franceschino, Mappa catastale del Comune di S. Lucia di Albona foglio VIII, sezione VIII, 453 B 08)
Prodol, detail of the Franciscan cadastral plan with the church of St. Matthew marked, 1820. (Trieste State Archives, Franciscan cadaster, Mappa catastale del Comune di S. Lucia di Albona, folio VIII, section VIII, 453 B 08)

o razvoju arhitekture i tipoloških skupina sakralnih građevina na prostoru sjevernog Jadrana.[5] Crkvu je obišla i Iva Perčić, neposredno prije registracije crkve kao kulturnog dobra 1967. godine. U njenim neobjavljenim terenskim bilježnicama[6] nalazimo ikonografske opise prikaza te skice bordura. Godine 2005. redividirano je rješenje o registraciji,[7] pri čemu je oslik datiran oko polovice 15. stoljeća i povezan s radionicom majstora Alberta iz Konstanza bez dodatne argumentacije.

Crkva sv. Mateja smještena[8] je u nenaseljenoj šumovitoj zavali zvanoj Prodol[9] na prostoru južne Labinštine, uz stari seoski put koji povezuje zaselak Mikaljini sa Skitačom. Udaljena je od naseljenih okolnih mjesta oko dva i pol kilometra, što je s vremenom u dobroj mjeri uzrokovalo njezino propadanje i zapuštenost. Međutim, najstariji kartografski prikaz crkve, onaj na prvoj austrijskoj katastarskoj izmjeri iz 1820. godine, ukazuje na to da su u neposrednoj blizini crkve bile druge građevine (sl. 1). Tako se na gradbenim česticama 135 te 137 i 138 nalaze dvije građevine, vjerojatno gospodarske namjene, poput pastirskih stanova. Slično, u kasnijem katastru izrađenom u vrijeme Kraljevine Italije ucrtana su tri objekta u blizini ladanjske crkve,[10] što ukazuje na znatno aktivniji život[11] toga ruralnog područja južne Labinštine u prošlosti, odnosno na činjenicu da crkva nije bila toliko izolirana kao danas (sl. 2).

Arhitektura crkve

Jednobrodna gotička crkva sv. Mateja pravokutnog je tlocrta, nepravilno orijentiranog u osi sjever-jug, s odmakom od 20°. Arhitektonsko je oblikovanje iznimno jednostavno (sl. 3). Vanjština kubusa crkve istaknuta je tek šiljasto zaključenim portalom bez profilacije, iznad kojeg se u osi nalazio zvonik na preslicu od kojega su sačuvani samo kameni blokovi stranica. Ziđe je građeno od pravilno uslojenih klesanaca vezanih vapnenom žbukom, pokriveno krovom od škrila. Zidni je plašt rastvoren samo dvama malim prozorima, jednim na zapadnom, a drugim na začelnom zidu. Jednostavna vanjština korespondira sa skromnom unutarnjom artikulacijom prostora podijeljenog na dva traveja koje odvajaju pilastri. Potonji su smješteni po sredini bočnih zidova, a zaključuju ih frontalno istaknuti imposti čiji je profil oblika četvrtine kruga. Nad njima se nastavlja pojasnica koja prati liniju bačvasto-šiljatog svoda.[12]

Prodolska crkva je jednostavna varijanta gotičke crkve na dva traveja[13] koja u elementima još zadržava romaničke reminiscencije. Definirajući razvoj i tipologiju sakralnih objekata sjevernog Jadrana, A. Mohorovičić opisuje dva prijelazna oblika romaničko-gotičkih crkava. Prvi čine malene jednobrodne građevine pravokutnog tlocrta čiji bočni zidovi u punoj dužini prelaze u zašiljeni svod, a drugi crkve kojima se dodaje istaknuto svetište koje u manjim dimenzijama imitira oblik broda.

Podskupinu prve skupine čine crkve čiji su bočni zidovi pojačani pilastrom i pojasnicom u maniri romaničkih crkvi. Ponajbolji je primjer, koji je usto mogao utjecati na stvaranje navedenog podtipa, romanički oblikovana kapela sv. Nikole (Mikule) u Dobrovi, u predgrađu Labina. Nepravilno orijentirana, kao i crkva sv. Mateja, kapela je jednobrodno zdanje s upisanom apsidom čije zidove artikuliraju tri para simetrično postavljenih pilastara povezanih pojasnicama koje ojačavaju bačvasti svod. Jednostavnu i kompaktnu masu vanjštine probijala su tek dva uska prozora istočnog zida,[14] izvana oblikovana okvirom od klesanih greda, s koso profiliranim polukružnim nadvojem. Morfologija ziđa labinske crkve sv. Nikole, a naročito jednostavnost oblikovanja pročelja koje akcentuira samo portal, korespondira s onim na crkvi sv. Mateja. No na prodolskom primjeru nadvoji prozora poprimaju šiljastolučni oblik, u skladu sa stilskim odlikama vremena nastanka.

Varijante toga podtipa nalazimo i na nekoliko obližnjih creskih primjera: na crkvi sv. Jurja na lokalitetu Jalovica, crkvi sv. Antuna opata u Lubenicama[15] ili sv. Roka i sv. Nedjelje u selu Filozići,[16] na kojima se očituje usvajanje oblika pridošlih s geografski vrlo bliske Labinštine.[17] Ipak, kod ovih primjera nalazimo tradicionalnu odliku creskih crkvi, malene istaknute apside, dok su za istarsko područje češći primjeri s upisanim svetištem.[18] Sličnosti uočavamo i u oblikovanju pročelja crkava sv. Marije Magdalene u Filozićima, sv. Uršule nedaleko od grada Cresa i sv. Antuna opata na Punta Križi koja su vrlo bliska prodolskom primjeru. Ipak, arhitektonski je najbliži i tipološki najsličniji primjer crkva sv. Marija Magdalene

2. Prodol, Crkva sv. Mateja obrasla vegetacijom, stanje 2005. (fototeka HRZ-a, snimio T. Šaina)
Prodol, church of St. Matthew overgrown in vegetation, situation in 2005 (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by T. Šaina)

3. Prodol, pogled na crkvu sv. Mateja s jugozapada, stanje 2012. (fototeka HRZ-a, snimili J. Kliska i N. Vasić)
Prodol, view of St. Matthew's church from the southwest, situation in 2012 (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by J. Kliska and N. Vasić)

na periferiji Labina (sl. 4, 5 i 6) kojoj je u 17. stoljeću na pročelju dograđena lopica.[19] Tradicija dugog zadržavanja pojedinih arhitektonskih elemenata tipična je za periferne sredine u kojima se nova rješenja sporije usvajaju i stoga ne iznenađuju romanički oblici na građevini podignutoj početkom 15. stoljeća. Uz zidove podijeljene pilastrima i pojasnice, kod prodolske crkve sv. Mateja treba istaknuti i malene uske prozore čiji su polukružni nadvoj prozora južnog zida i tek blago zašiljeni nadvoj prozora istočnog zida izvedeni od jednog kamenog bloka, poput onih na crkvi sv. Nikole.

Povijest crkve

Vrijeme gradnje crkve u Prodolu za sada se ne može precizno odrediti. Zidne slike kojima je ukrašena njezina unutrašnjost po svemu sudeći nastaju ubrzo nakon dovršetka gradnje, a njih datira posvetni natpis smješten neposredno iznad prozora u svetištu. Crnim je slovima na bijeloj podlozi ispisano pet redova natpisa uokvirenog jednostavnom žutom bordurom. Do danas je sačuvan i vidljiv tek manji dio, nedovoljan za pouzdano cjelovito čitanje. Fučić, možda vidjevši natpis u boljem stanju, iščitava: MC...III · HOC/ OPV(S) FECIT FIERI...[20] no ne uspijeva pročitati ime naručitelja ili majstora koje je zasigurno bilo navedeno. Smatramo da bi se posljednja slova trećeg reda natpisa mogla pročitati kao POLA, što pak može ukazivati na porijeklo majstora slikara ili naručitelja, no to je tek pretpostavka.[21] Slično se može zaključiti i za kasniji Fučićev prijedlog čitanja godine kao MCCCCIIII (1404.).[22] Pogleda li se pažljivije natpis, velika lakuna u žbuci i slikanom sloju ostavlja prevelik prostor za nagađanje. Uzimajući u obzir veličinu slova, između onih sačuvanih dijelova MC i III mogla su stajati četiri, ako ne i pet grafema, čime se znatno povećava broj mogućih kombinacija rimskih brojeva, odnosno godina. Tek temeljem stilskih obilježja arhitekture i zidnog oslika te komparativnih primjera na bližem istarskom prostoru moguće je kronološki smjestiti nastanak crkve na početak ili u prvu četvrtinu 15. stoljeća.

Osim o dataciji, pisani izvori ne daju informacije ni o najstarijoj povijesti crkve, njezinoj funkciji ili vlasnicima crkve. U valjanim vlasničkim listovima kao vlasnik je upisan Matteo Viscovich Catticich Pavich. Godine 1820. zemljište oko crkve pripadalo je članovima obitelji Višković iz Vlakova.[23] Ti podaci nas navode na to da propitamo Fučićevu tezu, prema kojoj donatore na prikazanim zidnim slikama traži u labinskoj patricijskoj obitelji Scampicchio,[24] čiji prvi član, Baldo, dolazi u Labin tek 1420. godine. Arhiv obitelji je među bolje očuvanim arhivskim fondovima istarskog plemstva, no ni u jednom se dokumentu ne spominje crkva sv. Mateja kao mogući patronat obitelji.[25] Osim toga, zemlje u nekadašnjoj katastarskoj općini Cerovica (Cerovizza) posjedovale su i patricijske obitelji Manzoni i Negri pa ako juspatronat tražimo među labinskim patricijskim obiteljima, ni njih ne bismo trebali zanemariti u budućim arhivskim istraživanjima. Ikonografija oslika mogla bi dati naznake o patronatu crkve, s obzirom na to da na zidovima nalazimo više prikaza svetaca ratnika – sv. Juraj, sv. Mihovil i dva nepoznata sveca ratnika u gornjem registru jugozapadnog zida. U tom je kontekstu također problematičan svetački lik smješten u najgornjem registru zida svetišta (sl. 7). Svetica prikazana u dugačkoj žutoj haljini zaogrnuta je zelenim plaštem i u desnoj ruci drži model crkve, što je atribut crkvenih otaca

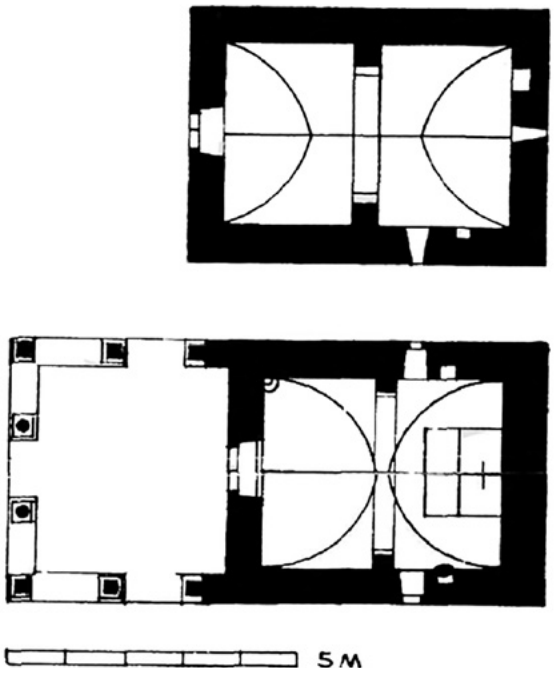

4. Tlocrti crkve sv. Mateja u Prodolu (gore) i sv. Marije Magdalene u Labinu (dolje)
Ground plans of churches of St. Matthew in Prodol (top) and St. Mary Magdalene in Labin (bottom)

i obilježje titulara crkve. S obzirom na to da jasno razaznajemo ženski lik, nije riječ o sv. Mateju, ni sv. Barbari, u čijim je rukama često prikazana kula u kojoj je bila zatočena. Stoga se otvara pitanje je li crkva u početku nosila ime nekog drugog titulara.

Bartolomeo Giorgini godine 1731. u svojem „Povijesnom pregledu Labina i okolice",[26] uz osam crkava koje je spomenuo po imenu, navodi još trideset dvije crkve po predgrađu i širem teritoriju Labina. Usput se dotiče i njihova juspatronata: dvije pripadaju laičkim bratovštinama, devet plemićkim obiteljima Labina, dvije jednostavnim beneficijima spojenim sa župnikovanjem (*uniti al pievanato*), jedna arhiđakonatu, jedna kanoničkom kaptolu, dvije općini, jedna franjevcima i dvanaest koje održavaju razne lokalne obitelji.[27] Taj navod svjedoči nam o velikom broju laičkih patronata, ne samo onih labinskog plemstva, pa se i u slučaju crkve sv. Mateja u Prodolu ne smije isključiti takva mogućnost. Nažalost, Giorgini u navedenom izvoru ne donosi detaljan popis juspatronata, no dosad smo za devet crkava koje su pripadale plemićkim obiteljima utvrdili sljedeće: crkva sv. Marije Karmelske bila je u posjedu obitelji Negri, crkva sv. Marija „del Monte" u posjedu obitelji Depangher-Manzini, crkva sv. Kuzme i Damjana u posjedu Manzinijevih, crkva sv. Ivana bila je oratorij obitelji Ottanzini, a crkvom sv. Marije Magdalene upravljala je obitelj Scampicchio.

U Giorginijevo vrijeme labinski je distrikt bilo organiziran u četiri župe: sv. Nedjelja, sv. Martin, sv. Lucija i sv. Lovreč, a crkva sv. Mateja potpadala je pod upravu župe sv. Lucije u Skitači. Međutim, ta podjela nije relevantna za razumijevanje nastanka crkve i njezinih fresaka početkom 15. stoljeća.[28] Organizacija teritorija srednjovjekovne labinske komune još nije dobro proučena, a pod pojmom komune ili općine obuhvaćena je sveukupnost *terre* kojoj je pripadao grad, borgo i distrikt.[29] U labinskom statutu[30] izrijekom se spominju izrazi *Comun d' Albona*, *Terittorio d'Albona* i *Terra de Albona* koji označavaju prostor labinske općine. Na taj prostor odnosi se i fraza „nelli confini" te „destretto". Tako su u dokumentima labinskog bilježnika Bartolomea Gervazija[31] iz prve polovice 16. stoljeća zabilježene „in agro Albonese" četrdeset tri *contrate* i *locusa*, tj. naselja labinske općine. U tom je smislu važno napomenuti da se prvi navod crkve sv. Mateja u povijesnim dokumentima pronalazi upravo u dokumentima spomenutog pisara, u obliku *contrata S. Mathio*. No čini se da je ona bila ili sinonim za kontradu Gorica/Montagna ili tek njezin dio.[32] Spomen potonje pojavljuje se čak u Statutu u odredbama o sječi šuma, što svjedoči o važnosti ekonomskog iskorištavanja šume na tom području.

Ikonografska i stilska analiza zidnih slika

Crkva sv. Mateja u Prodolu bila je u cijelosti oslikana, o čemu nam svjedoči neznatan fragment s prikazom sv. Kristofora u prvom traveju crkve. Polja na svetišnom zidu organizirana su kao slikani poliptih (sl. 5). U sredini gornjeg registra nalazi se Raspeće s Marijom i Ivanom ispred veće građevine, od čega se naziru tek donji dijelovi prizora. Uz njih su prikazani maleni likovi adoranata, u kojima Fučić prepoznaje donatore. U polju s desne strane nalazi se lik sv. Ivana Krstitelja (sl. 9), vješto i suptilno oblikovana lica i brade, zaogrnuta u zeleni plašt pod kojim je kostrijet. Desnom rukom ukazuje na rastvoren svitak u lijevoj ruci na kojem piše: ... TIS/ IN D/ ESE/ RTO/ PAR/ AT/ E VI/ AM/ DNI,[33] što je parafraza proroka Malahije koja nagoviješta djelovanje sv. Ivana Krstitelja. U poljima lijevo od Raspeća pod crvenim i zelenim plošnim trilobnim nišama smješteni su lik neidentificiranog mladolikog sveca[34] te već spomenuti lik svetice s modelom crkve u krajnje lijevom polju (sl. 7). Njezin pandan na suprotnoj strani zida je okrunjena svetica pokraj koje su zubarska kliješta, atribut mučeništva sv. Apolonije (sl. 10). Srednji registar podijeljen je na četiri oslikana polja, po dva sa svake strane prozorskog otvora. Lijevo su prikazani sv. Pavao i sv. Mihovil s vagom, između kojih se nalazi plitka i jednostavna, četvrtasta niša kustodije. Desno od prozora nalazi se posjednuta Bogorodica[35] teško oštećena lica, s Djetetom koje u ruci drži pticu. U zadnjem desnom polju donjeg registra nalazi se uspravljena svetica koju I. Perčić identificira kao sv. Magdalenu, prepoznajući predmet u njezinoj ruci kao posudu za pomast.

Na istočnom zidu svetišnog traveja nalaze se po četiri sveca u svakom registru (sl. 8). U donjem, u zasebnim nišama arkature nalaze se sv. Doroteja, sv. Katarina i sv.

5. Prodol, crkva sv. Mateja, pogled prema svetištu (fototeka HRZ-a, snimio J. Kliska, 2013.)
Prodol, church of St. Matthew, view of the sanctuary (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by J. Kliska, 2013)

6. Labin, crkva sv. Marije Magdalene, pogled prema svetištu (fototeka HRZ-a, snimio T. Šaina, 2012.)
Labin, church of St. Mary Magdalene, view of the sanctuary (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by T. Šaina, 2012)

Jelena (sl. 12) te bradati svetac, možda sv. Andrija, sudeći prema vidljivim slovima na borduri iznad niše. U gornjem, teže oštećenom registru prikazani su sveci s knjigama u rukama. Trećeg slijeva prepoznajemo kao sv. Petra jer mu se u ruci nazire ključ dok bi ostali mogli biti evanđelisti ili crkveni oci. Iznad imposta toga zida nalazi se lik sv. Jurja u oklopu, koji kopljem probada zmaja.

U donjem registru zapadnog zida svetišnog traveja nalaze se tri sveca. Lijevi je oživjeli sv. Lazar (sl. 14), umotan u povoje bijele i crvene boje, jedini sačuvani prikaz toga sveca u istarskom srednjovjekovnom slikarstvu. Pravokutna ga niša dijeli od dva mladolika, golobrada sveca među kojima se nalazi prozorski otvor. U oštećenom registru iznad njih nalaze se četiri sveca. Lijeva dva su odjevena u bogate, minuciozno ukrašene vojne oklope. Do njih je lik sa svitkom u ruci na kojem su čitljivi tek pojedini dijelovi natpisa: ... EST ORATIA TUA • EST/ ZAN... • U/ XOR..., iz čega se ne može pouzdano identificirati svetac. To je ujedno jedan od tri natpisa u crkvi koji se paleografski razlikuju. Posljednji svetac u registru je sv. Antun pustinjak, u crnom habitu sa zvončićem oko pasa i štapom u desnoj ruci.

Uz spomenutu posebnost prikaza sv. Lazara, u ikonografskom je smislu oslik crkve sv. Mateja u Prodolu zanimljiv zbog prikaza ptice u Isusovoj ruci na sceni Bogorodice s Djetetom (sl. 13). Ta se ikonografija pojavljuje potkraj 13. stoljeća, kad na slikama nalazimo razne vrste ptica, što postaje sve učestalije u drugoj četvrtini 14. stoljeća nakon pojave Crne smrti.[36] Prikazi lastavica, crvendaća, zimovki ili ševa iščitavaju se u kontekstu opće simbolike duše, no pojedine su vrste ptica imale zasebnu simboliku.[37] Najčešće je bio prikazivan češljugar, simbolizirajući Pasiju i Uskrsnuće, zbog vjerovanja da je Kristu pokušao izvaditi trn iz čela dok je nosio križ, zbog čega je dobio karakterističnu jarkocrvenu šaru oko kljuna. Drugi razlog popularnosti češljugara je običaj držanja te ptice kao kućnog ljubimca djece bogatih obitelji. Zbog toga se pojavljuju žanr-prikazi u kojima mali Isus drži pticu vezanu koncem za nogu.[38]

U Prodolu je maleni Isus odjeven u crveni haljetak, što je pravilo u sienskim primjerima s početka 14. stoljeća, vidljivima na slikama Memma di Filippuccija, Lippa Memma ili Simonea Martinija. Nejasan je položaj Djeteta u krilu Bogorodice. Desnom rukom potpuno obuhvaća tijelo

7. Detalj prikaza svetice s modelom crkve u ruci, nakon čišćenja oslika (fototeka HRZ-a, snimili J. Kliska i N. Vasić, 2012.)
Detail depicting a female saint carrying a model of the church, after cleaning the wall painting (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by J. Kliska and N. Vasić, 2012)

8. Oslik istočnog zida svetišnog traveja nakon čišćenja (fototeka HRZ-a, snimili J. Kliska i N. Vasić, 2012.)
Wall painting on the east wall of the sanctuary bay, after cleaning the wall painting (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by J. Kliska and N. Vasić, 2012)

9. Prikaz sv. Ivana Krstitelja u gornjem registru svetišnog zida, nakon čišćenja oslika (fototeka HRZ-a, snimili J. Kliska i N. Vasić, 2012.)
Depiction of St. John the Baptist in the upper section of the sanctuary wall, after the cleaning (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by J. Kliska and N. Vasić, 2012)

10. Prikaz sv. Apolonije u gornjem registru svetišnog zida, nakon čišćenja oslika (fototeka HRZ-a, snimili J. Kliska i N. Vasić, 2012.)
Depiction of St. Apolonia, condition after the cleaning (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by J. Kliska and N. Vasić, 2012)

ptičice te joj posvećuje svu pažnju. Prikaz ptice, potpuno zarobljene u rukama Djeteta koje je potpuno koncentrirano na nju također upućuje na sienske primjere poput onog Luce di Tommè iz Amiata. Koliko se naš primjer razlikuje od bliskih venecijanskih, vidljivo je usporedimo li ga sa slikom Lorenza Veneziana iz njujorškog Muzeja Metropolitan gdje Bogorodica drži pticu, a Dijete gleda i blagoslivlja promatrača. Ista se ikonografska tema pojavljuje na nekoliko primjera poliptiha duž dalmatinske obale početkom i u prvoj polovici 15. stoljeća. Među njima je panel s prikazom Bogorodice s Djetetom iz šibenske crkve sv. Barbare, rad Menegela Ivanova de Canalija, Ugljanski poliptih, a iz sredine stoljeća ljubljanska slika Bogorodice s Djetetom Lovre Dobričevića.[39]

U stilskom pogledu, zidnim je slikama sv. Mateja u korpusu zidnog slikarstva Istre najbliža paralela gotički sloj slika u župnoj crkvi sv. Martina u Svetom Lovreču Pazenatičkom. Povezuju ih sličnosti ornamentalnog repertoara. Na oba lokaliteta nalazimo bordure ispunjene istim patroniranim uzorkom te okruglim medaljonima u kojima se nalaze mreža, korito košare ili antropomorfni sunce i mjesec.[40] Sličan je i velarij žute tkanine s crnim obrubom te uzorkom stiliziranih cvjetića u parapetnoj zoni zida. Ipak, oslik je u Svetom Lovreču koje desetljeće mlađi[41] te ga ne možemo pripisati istoj radionici, već samo uputiti na vjerojatno isto ishodište. Uz navedeni ornamentalni repertoar, primjećuju se s bočne strane pilastra i pojasnice bordure jednostavnog vitičastog ornamenta oslikanog monokromno, crvenom bojom. Okviri u kojima su prikazani sveci, osim bordurom, oblikovani su nišama stupova i konzolama arkada. Prostornost je istaknuta jedino na središnjoj sceni Raspeća postavljanjem zida iza raspela. Iako se slikar u crkvi sv. Mateja koristio jednostavnim oblikovnim repertoarom, zapažaju se neki vrlo dorađeni, karakteristični stilizmi, poput vezica na sandalama sv. Ivana Krstitelja, iscrtanih kaligrafskom vještinom; suptilni grafizam primjetan je u oblikovanju kose sv. Mihovila, čiji su uvojci podijeljeni u pramenove linijama različitih debljina te elegantno izrađeni dijelovi oklopa svetaca ratnika (**sl. 15**), kao što su šiljate cipele, sastavljene od žičane tkanine s trakom od mamuza oko gležnja, i zglobna zaštita na koljenu. U tom kontekstu treba istaknuti detalje poput balčaka mača sv. Pavla, zvonce na pojasu sv. Antuna i model crkve u ruci nepoznate svetice. S druge je pak strane motiv niske krune pojednostavnjen. Na zidnim se slikama uočava određeni utjecaj štafelajnog slikarstva, primjetan na aureolama, čiji je vanjski rub ispunjen polukrugovima koji formiraju niz zubaca, sličan pozlaćenim punciranim aureolama svetaca na brojnim poliptisima.

Na nekoliko likova može se iščitati način modelacije s dva tona inkarnata te tanjim, oker linijama i debljim, crnim linijama. Draperija je najbolje očuvana na liku sv. Pavla na kojem se spušta u valovitoj liniji s ruke koja drži

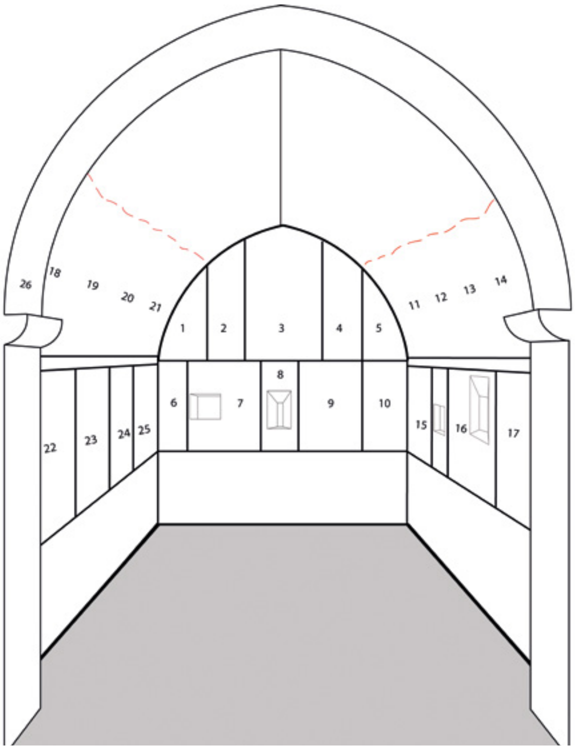

11. Grafički prikaz svetišnog traveja crkve sv. Mateja u Prodolu. Legenda: – – – – linija oštećenja oslika na svodu, 1 – nepoznata svetica s modelom crkve; 2 – nepoznati svetac; 3 – raspeće s Marijom, sv. Ivanom i donatorima; 4 – Ivan Krstitelj; 5 – sv. Apolonija; 6 – sv. Pavao; 7 – sv. Mihovil; 8 – posvetni natpis; 9 – Bogorodica s malim Isusom; 10 – sv. Magdalena; 11 i 12 – nepoznati sveci ratnici; 13 – nepoznati svetac sa svitkom; 14 – sv. Antun Pustinjak; 15 – oživjeli Lazar; 16 i 17 – dva mladolika sveca; 18, 19 i 21 – sveci s knjigama; 20 – sv. Petar; 22 – sv. Doroteja; 23 – sv. Katarina; 24 – sv. Jelena; 25 – sv. Andrija; 26 – sv. Juraj (dokumentacija HRZ-a, izradio I. Braut, 2015.)
Graphic depiction of the sanctuary bay of St. Mathew's church in Prodol. Legend: – – – – line of injuries to the vault paintings, 1 – unknown female saint with a model of the church; 2 – unknown male saint; 3 – Crucifixion with Mary, St. John and donors; 4 – St. John the Baptist; 5 – St. Apolonia; 6 – St. Paul; 7 – St. Michael, 8 – dedication inscription; 8 – Virgin with Child; 10 – St. Magdalene; 11 and 12 – unknown warrior saints; 13 – unknown saint with a scroll; 14 – St. Anthony the Hermit; 15 – Lazarus resurrected; 16 and 17 – two youthful saints; 18, 19 and 21 – saints with codices; 20 – St. Peter; 22 – St. Dorothea; 23 – St. Catherine; 24 – St. Helen, 25 – St. Andrew; 26 – St. George (Croatian Conservation Institute documentation, drawing by I. Braut, 2015)

mač. Rub tkanine elegantan je u usporedbi sa izgužvanim naborima likova koji kleče na sceni Raspeća.

Datacijom Branka Fučića ciklus zidnih slika crkve sv. Mateja uvrštava se u skupinu slikarskih ostvarenja koja, premda nastala u prvoj četvrtini 15. stoljeća, nose odlike slikarstva *trecenta*. To je samo jedna od odlika stilski vrlo heterogenog slikarstva Istre na prijelazu 14. u 15. st. i početkom 15. stoljeća. Na relativno uskom području jugoistočne Istre tada istovremeno djeluju četiri radionice, čije radove nalazimo u crkvama sv. Franje u Puli, Majke Božje od Zdravlja u Medulinu, sv. Antona u Barbanu, sv.

12. Detalj zidnog oslika s prikazom sv. Jelene, prije i tijekom čišćenja (fototeka HRZ-a, snimili T. Šaina, J. Kliska i N. Vasić, 2012.)
Detail with the depiction of St. Helen, before and during the cleaning (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by T. Šaina, J. Kliska and N. Vasić, 2012)

Jurja Starog u Plominu, sv. Katarine u Savičenti, sv. Martina u Svetom Lovreču, sv. Marije na Lokvi u Gologorici, sv. Martina u Bermu i sv. Katarine u Lindaru. Iduća će istraživanja jasnije definirati uloge pojedinih radionica te provenijenciju njihova stila i predložaka, čime će se razjasniti i upotpuniti saznanja o istarskom zidnom slikarstvu i tako bolje objasniti specifična likovna i ikonografska rješenja. Tek će se tada moći kritički valorizirati Fučićeva teza o venecijanskim obilježjima slika u crkvi sv. Mateja.[42]

Premda pojedina pitanja ostaju otvorena, sa sigurnošću možemo odbaciti atribuciju toga ciklusa Albertu iz Konstanza, koja je navedena u obrazloženju rješenja o svojstvu kulturnog dobra. Trečentistički stilemi, kao što je oblikovanje bademastih očiju velikih zjenica, detalji oklopa ili antikizirajuća obuća, obilježja su koja ne karakteriziraju radionicu toga majstora, jer će se ona ustaliti u Istri tek sredinom 15. stoljeća.

13. Detalj prikaza Djeteta s pticom u rukama (fototeka HRZ-a, snimili J. Kliska i N. Vasić, 2012.)
Detail depicting the Child holding a bird, after cleaning the wall painting (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by J. Kliska and N. Vasić, 2012)

Konzervatorsko-restauratorski zahvati

Derutno stanje crkve koje zatječe Branko Fučić posljedica je otežanih uvjeta pristupa crkvi i nenaseljenosti okolnog prostora, što je rezultiralo propadanjem građevine zbog djelovanja vlage, atmosferilija i vegetacije. Lokalna je zajednica bila svjesna nužnosti obnove crkve sv. Mateja te je nakon nekoliko neuspjelih pokušaja pribavljanja novčanih sredstava, uz potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske 2009. počela obnova. U sljedećih pet godina Hrvatski restauratorski zavod izveo je niz konzervatorsko-restauratorskih radova koji su uključivali uređivanje okoliša crkve, građevinsku sanaciju objekta, preventivnu zaštitu oslika, laboratorijske analize slikanih slojeva i žbuke, konsolidaciju sačuvanog oslika, njegovo djelomično čišćenje te završno žbukanje lakuna.

Početni zahvati na građevini ponajprije su bili usmjereni na čišćenje okoliša, jer je sve bilo obraslo u gusto raslinje, te sanaciju krovišta. Zbog ukorijenjene vegetacije oštećeno je krovište pa je vlaga prodrla u unutrašnjost crkve. Nakon uklanjanja biljaka i temeljitog čišćenja, svod je pregledan zbog mogućih konstruktivnih oštećenja i potom pokriven vapnenom kapom zbog hidroizolacije, a krovni vijenac od kamenih ploča je prezidan. Nedostatak novčanih sredstava uvjetovao je pokrivanje građevine privremenim krovištem, što je omogućilo pravilno suše-

nje kape. Iduće se godine, 2010., rekonstruiralo izvorno krovište od škrilja, prilikom čega je djelomično sanirana uništena preslica.[43]

Prostor oko crkve uređen je uklanjanjem panjeva i korijenja stabala te izvođenjem blagog pada terena radi odvodnje oborina, nakon čega se pristupilo radovima na zidnom plaštu. Oštećeni dijelovi su sanirani, a nedostajući ili oštećeni kameni blokovi su zamijenjeni. Najprimjetnije oštećenje bilo je na desnoj strani portala, što se moralo rekonstruirati četirima novim kamenim blokovima. Nakon ugradnje, blokovi su dodatno obrađeni i potom patinirani radi postizanja vizualne ujednačenosti pročelja. Na vanjskim zidovima crkve sačuvani su dijelovi starije vapnene žbuke koji su preventivno zaštićeni opšivanjem vapneno-pješčanom žbukom. Izmrvljeni dijelovi i oni odvojeni od podloge su otučeni, a reške među kamenom građom očišćene i impregnirane vapnenom vodom. U konačnici je vanjski zidni plašt dersan vapnenom žbukom[44] koja je naposljetku obrađena i patinirana u tonu stare žbuke.

Radovima u unutrašnjosti crkve sv. Mateja, nakon izrade vapnenog poda na koti izvornog, sačuvanog na dva manja mjesta, sanirane su zidne slike, preventivno zaštićene u vrijeme postavljanja novog krova. Premda je djelovanjem vlage zidni oslik oštećen, njegovi su sačuvani dijelovi ipak bili u dobrom stanju, što znači da se žbuka nije mrvila, a pigmenti se nisu praškali i ljuskali. Konsolidiranje injektiranjem žbukanih slojeva stoga nije bilo potrebno, nego se odmah počelo s konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima. Uzeti su uzorci za laboratorijsku analizu žbuka, veziva, pigmenata i vlage, a potom su u 20 sondi izvedene probe čišćenja oslika od zelenih algi i plijesni[45] te naknadnih vapnenih slojeva i skrama.[46]

Temeljem provedenih istraživanja zaključeno je da su na zidovima crkve u Prodolu bila nanesena dva sloja vapnene žbuke, ukupne debljine do 2 cm. Žbuka se sastoji od zaobljenih i uglatih zrnaca punila, pretežito bezbojne, bijele, žućkaste, crvene, zelene i sive boje s mjestimično sitnijim bijelim grudicama karbonatnog veziva,[47] što ukazuje na korištenje lokalnog pijeska. Analize su također ukazale na prisutnost vlage u zidovima, koja se nakon drenaže prorijedila, te na nisku razinu štetnih soli.

Specifičan problem u restauraciji zidnih slika crkve sv. Mateja u Prodolu bila je prisutnost iznimno tvrdih kalcitnih skrama uzrokovanih curenjem s krova koje smanjuju čitljivost prikazanih scena. Na istočnom zidu skrame su u tankom, gotovo prozirnom sloju, dok su one na oltarnom zidu debljine od 5 do 7 milimetara. Probe čišćenja pokazale su da se kombinacijom ručnog i električnih alata samo pojedini, tanji slojevi naslaga mogu potpuno ili djelomično ukloniti. Sličan su primjer dijelovi zapadnog zida, na kojem je oslik pod tankim kalcitnim slojem, što daje dojam bijele maglice koja nestaje vlaženjem zida. Najveći je problem ipak bilo čišćenje debljih slojeva skrame pod

14. Prikaz oživjelog Lazara na jugozapadnom zidu svetišnog traveja (fototeka HRZ-a, snimili J. Kliska i N. Vasić, 2012.)
Depiction of Lazarus resurrected on the southwest wall of the sanctuary bay (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by J. Kliska and N. Vasić, 2012)

15. Detalj viteškog oklopa na likovima u gornjem registru jugozapadnog zida svetišnog traveja (fototeka HRZ-a, snimili J. Kliska i N. Vasić. 2012.)
Detail of knights' armours on figures in the upper section of the southwest wall of the sanctuary bay (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by J. Kliska and N. Vasić, 2012)

kojima je oslik poprilično oštećen, a samim se čišćenjem dodatno oštećuje zbog čvrstoće skrama. Stoga se odustalo od daljnjeg čišćenja. Naposljetku su zatvorene lakune toniranom žbukom, dočišćen je zidni oslik nakon radova[48] i crkva je zatvorena željeznim rešetkastim vratima koja omogućuju ventiliranje objekta i pogled prolaznika unutra, a istovremeno štite od mogućih devastacija.

Dovršetkom konzervatorsko-restauratorskih radova, koje je proveo Hrvatski restauratorski zavod, crkva sv. Mateja i njezin zidni oslik ponovno su dobili primjeren izgled (sl. 3 i 5). Praksa obnavljanja sličnih, oblikovno ili dimenzijama nerijetko skromnih građevina na izoliranim lokacijama zapuštenih zbog nenaseljenosti ili otežanog pristupa, nije česta, što ladanjsku i ruralnu baštinu čini naročito ugroženom. U tom je kontekstu prodolska crkva važan primjer koji svjedoči o iznimno bogatom kulturnom i povijesnom pejzažu Labinštine te dokaz heterogenog likovnog jezika u Istri na početku 15. stoljeća, kad je još bio osjetan utjecaj akvilejskog patrijarha prije političke i umjetničke dominacije Venecije. ■

Bilješke

1 Opsežni popis ključnih radova o istarskom zidnom slikarstvu vidi u BRANKO FUČIĆ, *Istarske freske*, Zagreb, 1963., 33-34. Dopunjeni popis s recentnim objavama u: ŽELJKO BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, Pula, 2011., 271.

2 BRANKO FUČIĆ, Izvještaj o putu po Istri 1949. godine (Labinski kotar i Kras), *Ljetopis JAZU*, 57, 1953., 67-140: 115-117.

3 BRANKO FUČIĆ, 1953., (bilj. 2), 116.

4 BRANKO FUČIĆ, *Srednjovjekovno zidno slikarstvo u Istri*, doktorska disertacija, Ljubljana-Rijeka, 1965., 219.

5 ANDRE MOHOROVIČIĆ, Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera, *Ljetopis JAZU*, 62, 1957., 486-536: 519.

6 Arhiva Konzervatorskog odjela u Rijeci, Iva Perčić, *Putne bilježnice* (bez paginacije).

7 Rješenje od 20. prosinca 2005. godine (URBROJ: 532-04-01-1/4-05-2) Ministarstva kulture RH, Uprave za zaštitu kulturne baštine. Crkva sv. Mateja u Prodolu upisana je u Registar kulturnih dobara RH pod brojem Z-2430, gdje su zidne slike pripisane majstoru Albertu iz Konstanca i datiraju u drugu polovicu 15. stoljeća. Usporedi URL=http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=179066255 (4. svibnja 2015.)

8 N 45.001609°, E 14.125459°

9 Zavala Prodol razlikuje se od istoimenog naselja u općini Marčana, udaljenom samo 11 km zračne udaljenosti. Etimologija toponima dolazi od hrvatskih riječi *do, dol, udolina, prodol(ina)* kojima se označava područje omeđeno uzvisinama, za razliku od srednjovjekovne mletačke riječi *vala*. Usp. DOMAGOJ VIDOVIĆ, Toponimija sela Zavala, Golubinac, Belenići i Kijev Do u Popovu, *Folia Onomastica Croatica,* 20, 2011., 207-248: 220.

10 Termin *ladanjski* u ovom kontekstu ima opće značenje i korišten je kao obilježje nekog arhitektonskog zahvata kojim se odražava način života izvan gradskih zidina te unutar opće definicije toga pojma koji označava posjed na selu onoga tko ne živi stalno na tom mjestu. Premda se pojam najčešće koristi za posjede i građevine vezane uz viši stupanj kulture stanovanja, što najbolje oprimjeruju ljetnikovci, on se treba shvatiti široko i čak uvjetno, na što upozorava N. Grujić. Vidi: NADA GRUJIĆ, Prostori dubrovačke ladanjske arhitekture, *Rad JAZU*, knj. 10, 1982., 9.

11 U bilježničkim dokumentima B. Gervazija spominje se stanoviti Marco Prodoglianin čije prezime jasno ukazuje na njegovo porijeklo ili mjesto stanovanja. Usporedi ZORAN LADIĆ, Labinsko društvo u ranom novom vijeku u zrcalu bilježničkih dokumenata bilježnika Bartolomea Gervazija, *Historijski zbornik*, 61, 2009., 47-70: 54.

12 Treba napomenuti da je tlocrt crkve sv. Mateja u Prodolu u planoteci Konzervatorskog odjela u Rijeci netočan. Na njemu se ne prikazuju pilastri, već je drugi travej ucrtan kao uži svetišni prostor.

13 BRANKO FUČIĆ, 1953., (bilj. 2), 116.

14 Poslije su, po uzoru na istočni bočni zid, zbog okrenute nepravilne orijentacije, izvedena dva prozora na zapadnom. ANDRE MOHOROVIČIĆ (bilj. 5), 102.

15 U literaturi se crkva ponekad naziva crkva sv. Nikole zbog starije kapele koja je također postojala na ulazu u Lubenicama. Vidi: TEA SUŠANJ PROTIĆ, Svetac na prijestolju – grupa drvenih skulptura s otoka Cresa, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 42, 2011., 187-203: 200 (bilj. 43).

16 U putnom izvještaju po otocima Cresu i Lošinju, B. Fučić ukazuje na specifične primjere interpolacija gotičkih svodova u starije romaničke strukture, čemu je poslije A. Mohorovičić posvetio zasebnu studiju. Pritom je identificirao nekoliko creskih i istarskih primjera. Usporedi: BRANKO FUČIĆ, Izvještaj o putu po otocima Cresu i Lošinju, *Ljetopis JAZU*, 55, 1946. – 1948., 31-76: 61-63 i ANDRE MOHOROVIČIĆ, Prikaz primjene specifične interpolacije gotičke konstrukcije svoda u romaničke objekte na području Istre i otoka Cresa, *Rad JAZU*, 63, 1956., 509-531: 522-521.

17 Područje otoka Cresa, prije svega sjeverniji dio slabo naseljene Tramontane, na kojem važnije gradsko središte nastaje tek urbanističkim uzletom grada Cresa u drugoj polovici 15. stojeća, receptivno je područje koje u razdoblju srednjeg vijeka usvaja oblike s obližnjih prostora. Tako reminiscencije krčke romanike nalazimo na primjerima crkava sv. Kvirina u blizini Belog ili sv. Sidra u Cresu. Poslije će se renesansni utjecaji širiti u suprotnom smjeru. Vidi:

MARIJAN BRADANOVIĆ, Graditeljstvo Dubašnice u razdoblju renesanse, *„Az Grišni diak Branko pridivkom Fučić“, radovi međunarodnoga znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920.-1999): Malinska, Dubašnica, otok Krk, 30. siječnja – 1. veljače 2009. godine*, Tomislav Galović (ur.), Malinska-Rijeka-Zagreb, 2011., 231-258: 234-236. Utjecaji dolaze i sa susjednog istarskog prostora, s kojim je Cres i poslije povezan. Tako zapise o aktivnosti labinskih graditelja na Cresu nalazimo u notarskim zapisima u Cresu sve do sredine 19. stoljeća. Vidi: NICOLO LEMESSI, *Note storiche geografiche artistiche sull' isola di Cherso*, vol. I-IV, Roma, 1980., 416.

18 ANDRE MOHOROVIČIĆ, 1956., (bilj. 15), 513.

19 BRANKO FUČIĆ, 1953., (bilj. 2), 106.

20 BRANKO FUČIĆ, 1953., (bilj. 2), 116.

21 Indikativno je da se u vizitaciji pulskog vikara Francesca Bartirome iz 1658. godine spominju labinska gospoda Polla koja pod patronatom imaju labinsku crkvu sv. Mihovila arkanđela. Do sada nije poznata povijest navedene obitelji. Vizitator obilazi samo crkve u gradu Labinu i njegovoj neposrednoj okolici, tako da se ne spominje crkva sv. Mateja u Prodolu. Vidi: NINA KUDIŠ BURIĆ, NENAD LABUS, *U kraljevskim stranama i pod Svetim Markom: vizitacije u pulskoj biskupiji na austrijskom i mletačkom području godine 1658. i 1659.*, Rijeka, 2003., 248.

22 BRANKO FUČIĆ, 1965., (bilj. 4), 219.

23 Viscovich Martinu pripadala je k.č. 1619, Viscovich Matteu pokojnog Martina k.č. 1617, a Viscovich Zvani Catichichu k.č. 1620. Operat Archivia di Stato di Trieste.

24 U doktorskoj disertaciji Fučić ostavlja otvorenim pitanje donatora, pretpostavljajući da su prikazani članovi obitelji Dragonja ili Scampicchio. Poslije je ustvrdio da se članovi potonje obitelji daju portretirati u prodolskoj crkvi. Usporedi: BRANKO FUČIĆ, 1963., (bilj. 1), 14 i BRANKO FUČIĆ (bilj. 4), 219.

25 Za usporedbu, labinska se crkva sv. Marije Magdalene, koja je bila pod njihovim patronatom, često spominje u spisima. Nju nije dala podići sama obitelj Scampicchio, nego su je naslijedili rodbinskim vezama. JASENKA GUDELJ, Gli ambienti della cultura nobiliare in Istria: Gli edifici della famiglia Scampicchio, *Atti (delCRS)*, 36 2006., 55-116:110-113.

26 BARTOLOMEO GIORGNI, *Povijesni pregled Labina i okolice* (*Memorie istoriche della terra e teritorio d'Albona*), Labin, 2010., 75-79.

27 Zbroje li se sve navedene crkve, dobije ih se 30, a ne 32.

28 Navedena organizacija uređena je dukalom venecijanskog Senata od 25. srpnja 1632. godine i terminacijom Antonija Civrana, glavnog providura za Istru, Dalmaciju i Albaniju od 3. rujna iste godine. Tada je labinska općina podijeljena na devet kontrada, u kojima je birano dvanaest župana koji su birali četiri prokuratora teritorija. Te kontrade i danas postoje na području Labinštine kao katastarske općine. TAJANA UJČIĆ, Sumarni inventar fonda općine Labin iz razdoblja mletačke uprave 1420. – 1797., *Vjesnik istarskog arhiva*, 8-10, 2001. – 2003., 175-199: 177.

29 Istarski razvod dobar je primjer za razumijevanje složenosti teritorijalne podjele Istre u srednjem vijeku. Iščitavajući ga, primjećuje se da su suci upravljali općinama s municipalnim uređenjem, dok su ostalim seoskim općinama na čelu bili župani. Potonje su općine mogle biti podređene izravno lokalnom feudalcu, kao i pod upravom obližnje municipalno uređene općine. Istarski razvod (NSK).

30 CAMILO DE FRANCESCHI, Statuta Comunis Albonae, *L'Archeografo Triestino*, 32 1908., 148-149.

31 ZORAN LADIĆ, Labinsko društvo u ranom novom vijeku u zrcalu bilježničkih dokumenata bilježnika Bartolomea Gervazija, *Historijski zbornik*, 61 2009., 47-70.

32 Usporedi ZORAN LADIĆ, ELVIS ORBANIĆ, *Knjiga labinskog bilježnika Bartolomeja Gervazija (1525.-1550.)*, Pazin, 2008. i MIROSLAV BERTOŠA, Iz ugla povjesničara: toponimi, antroponimi i nadimci u Labinu i Labinštini u drugoj polovici XVIII. stoljeća (jedno povijesno vrelo iz fonda Vijeća desetorice Državnog arhiva u Mlecima), *Folia Onomastica Croatica*, 12-13, 2003. – 2004., 41-60: 55.

33 To su riječi početka Evanđelja po Marku, kako ga donosi Vulgata: „Vox clamantis in deserto parate viam Domini“ („Glas viče iz pustinje: pripravite put Gospodinu“).

34 Postoje naznake da svetac u rukama drži knjigu, no freska je na tom mjestu previše oštećena za sigurno prepoznavanje atributa.

35 Na sačuvanim fragmentima oslika nema naznaka trona, a položaj tijela i tamna pozadina u donjem dijelu mogli bi ukazivati na travnjak; vjerojatno je riječ o prikazu Ponizne Bogorodice (tal. *Madonna dell'Umiltà*).

36 Geneza ikonografske teme do danas nije dovoljno razjašnjena i istražena pa se sva saznanja temelje na istraživanjima američkog ornitologa Herberta Friedmanna. On je prikupio oko pet stotina primjera štafelajnog slikarstva s prikazom češljugara, većinom iz 14. i 15. stoljeća. Građu je podijelio prema slikarskim školama, a kao najstarije primjere navodi Bogorodicu s Djetetom pripisanu Maestru Della Maddalena iz druge polovice 13. stoljeća i sliku Cimabueve škole iz oko 1300. koja se čuva u kolekciji Sterbini u Rimu. Uz ta dva firentinska primjera donosi i jedan sienski, Ducciova sljedbenika, nastao oko 1290. godine. Prema učestalosti teme, Friedmann prednost daje firentinskoj školi kojoj je tada utvrdio 108 primjera datiranih u 14. st., dok je istovremeno tek 31 primjer pripisan sienskoj školi. Polovicom 14. st. tema se pojavljuje i u drugim talijanskim slikarskim školama, pa se tako u Veneciji javlja u slikarstvu Lorenza Veneziana. HERBERT FRIEDMANN, *The symbolic Goldfinch: Its History and Significance in European Devotional Art*, Washington, 1946. Općenito o simbolici ptica vidi u ANĐELKO BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 2006., s.v. Ptice, 525; Češljugar, 210 (Marijan Grgić). O prikazu češljugara u iluminacijama

vidi BOJAN GOJA, Maestro di Pico i iluminacije u inkunabuli De Civitate Dei (Nicolas Jenson, Venecija, 1475.) u samostanu sv. Duje u Kraju na Pašmanu, *Ars Adriatica*, 4 2014., 235-250: 245 (bilješka 5).

37 Premda je oslik djelomično oštećen, fizičke karakteristike ptice, prije svega crna boja i naznaka rašljasta repa, mogle bi upućivati na prikaz lastavice. Ona je simbol utjelovljenja Kristova i povezivana je s Uskrsnućem jer se u srednjem i ranom novom vijeku vjerovalo kako prezimljuje skrivena u blatu. Usp. ANĐELKO BADURINA (ur.), 2006. (bilj. 36), s.v. Lastavica (Marijan Grgić).

38 Odnos Djeteta prema ptici koju drži u ruci poprima razne oblike. Ponekad Isus hrani pticu, držeći je na koncu, ili pak poseže za njom dok je drži Bogorodica ili neki treći lik. Na pojedinim primjerima Dijete drži pticu nehajno za krilo, dok se ona otima te kljunom pokušava uštipnuti dijete za prst.

39 Usporedi EMIL HILJE, *Gotičko slikarstvo u Zadru*, Zagreb, 1999.; *Stoljeće gotike na Jadranu – Slikarstvo u ozračju Paola Veneziana*, katalog izložbe, (ur.) Biserka Rauter Plančić, Zagreb, 2004.; ZORAIDA DEMORI-STANIČIĆ, Prilog opusu Lovre Dobričevića, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 41 2008., 187-197.

40 O bordurama u istarskom zidnom slikarstvu vidi: SANJA GRKOVIĆ, Bordure u srednjovjekovnom zidnom slikarstvu Istre, *Peristil*, 38 1995., 43-50.

41 Usporedi: BRANKO FUČIĆ (bilj. 1), 15, katalog: 5, NIKOLINA MARAKOVIĆ, Le pitture murali nella chiesa di San Martino a San Lorenzo del Pasenatico: nuove interpretazioni di un capolavoro pittorico di XI secolo in Istria, *Hortus Artium Medievalium*, 16 2010., 311-332.

42 Uočene pojedinosti zidnog oslika upućuju na druga izvorišta s Apeninskog poluotoka, izvan venecijanskog umjetničkog kruga, što će biti predmet budućeg istraživanja.

43 Radove na arhitektonskoj sanaciji crkve vodila je dr. sc. Irma Huić, d.i.a.

44 Žbuku čini 1 dio hidrauličnog vapna (NHL5) i 4 dijela pijeska. Tehnički detalji navedeni su u: TONI ŠAINA, Prodol, crkva sv. Mateja – izvještaj o konzervatorsko-restauratorskim zahvatima i istraživačkim radovima na zidnim slikama izvedenim 2011. godine, HRZ, 2012.

45 Primijenjena je kombinacija mehaničkih metoda dopunjenih korištenjem blagih dezinfekcijskih sapuna s fungicidnim svojstvima. Dijelovi zida zahvaćeni algama i plijesni najprije su iščetkani, a potom tretirani *Contradom* i *Asepsolom*, razrijeđenima u otopini destilirane vode (5%) i naneseni na zid četkama i spužvama, nakon čega je zid ispran destiliranom vodom i tretiran vrućom parom uz pomoć parnog čistača. Vidi izvještaj o radovima, bilj. 44.

46 Probe su izvođene kombinacijom više alata i otapala. Na površinama sondi najprije se čistilo sitnim alatom poput skalpela, staklenih niti, *wishab* spužvica, kistova i mekanih gumica, a na pojedinim mjestima upotrijebljeni su strojevi za čišćenje *ultrasonic*, mikropjeskarnik i parni čistač. Kod teže uklonjivih dijelova isprobano je omekšavanje pulpom namočenom u jedno od otapala (voda, limunska kiselina i Morova pasta (AB 57).

47 Laboratorijske analize proveo je Prirodoslovni laboratorij Hrvatskog restauratorskog zavoda.

48 TONI ŠAINA, Prodol, crkva sv. Mateja – izvještaj o konzervatorsko-restauratorskim zahvatima izvedenim na zidnim slikama 2012. godine, HRZ, 2013.

Abstract

Željko Bistrović, Ivan Braut, Toni Šaina

ST. MATTHEW IN PRODOL – EXAMPLE OF A PAINTED COUNTRY CHURCH FROM EARLY–15TH CENTURY

Conservation work undertaken from 2005 to 2013 in the church of St. Matthew in Prodol initiated a revalorization of this small country church, whose architectural simplicity is complemented by elaborate wall paintings from the early–15th century that testify to the diversity of styles in the Istrian region in the period predating the rule of the *Serenissima*. Our knowledge so far of this building, published only as a travel report by Branko Fučić some sixty years ago, is supplemented with new insights and analyses of the building's history, iconography, and style characteristics of the wall paintings. The article features a description of work carried out on the building by the Croatian Conservation Institute.

KEYWORDS: *church of St. Matthew, Prodol, area south of Labin, country church, 15th century, wall paintings, iconography of birds, conservation work*